

БІБЛІОГРАФІЯ

- Бедрик 1993 – Бедрик Ю. І. Василь Стус. Проблеми сприйняття. – К.: Дніпро, 1993. – 78 с.
- Бондаренко 1996 – Бондаренко Г. Гама світосприймання поезій Василя Стуса // Поетика художнього тексту / 36. Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Київ-Херсон, 1996. – С. 259-260.
- Жулинський 1990 – Жулинський М. Із забуття в безсмертя. – К., 1990. – 362 с.
- Неділько 1992 – Неділько В. Я. Василь Стус. Доля. Життя. Поезія. // Українська мова і література в школі. – 1992. – № 1 – С. 32-37.
- Стус 1992 – Стус Василь. Золотокоса красуня: Вірші / Упоряд. Д. Стус. – К.: Слово і час, 1992. – 48 с.
- Стус 1992 – Стус Д. В. Життя і творчість Василя Стуса. – К.: МП “Фотовідеосервіс”, 1992. – 87 с.
- Оліфіренко 2001 – Уроки правди і добра: Поезія та проза / Упоряд. В. Оліфіренко. – Донецьк: Донбас, 2001. – С. 168-181.

Ірина Василенко

ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІДЕАЛУ НАДЛЮДИНИ У СВІТОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

“Zaratustra said so” – is one of the best-known and most popular book by Fredrik Nizshe, German philosopher and poet. The themes of “kindness and evil”, “over person”, the sense of moral in highly poetic, mythological form are shown in it. The attempt to analyze Nizshe’s work, to the author’s mind, is an actual task of modern literature of post-modern period. The conception of the article is based on the comparison of outlook-image point of this book with Ukrainian literature of the end of XIX – the beginning of XX century.

Межа ХІХ-ХХ ст. у європейському літературному процесі подарувала світові нове розуміння людини, митця та його особливого впливу на суспільство. Відкривши новий духовний простір, література сягнула далеко за межі традиційних тем і в глибини людської душі, непідвладні реалістичному дослідженню. Декаданс назавжди оголив серце митця, зробив його чутливим до вселенського болю і став плідним, навіть у своєму самозапереченні. Волонтаризм А. Шопенгауера відкрив закони смерті й безсмертя доступні для розуміння лише митцеві, у якого естетична інтуїція домінує над раціональним пізнанням, тобто виправдав існування духовної еліти людства. На хвилі, що підняла людину із безодні духовної кризи, виникла “музична” філософія Ф. Ніцше, яка відновила синкретизм художнього слова й теоретичного осмислення законів існу-

вання. Модерне, символічне світовідчуття не було спровоковане новою філософією, оскільки ніякої об'єктивної філософії в цей період уже не існувало. Кожне велике вчення тепер було лише витвором душі його автора. Отже, Ф. Ніцше писав не трактати, а символічні філософські тексти, пропонуючи натовпу на площі ступити на тонку лину над прірвою, пройти небезпечний шлях до самовдосконалення. Образ самотнього шукача істини, еретика, який любить людину, став символом нової трагічної епохи, що почалася від згасання світоча XIX ст.

Дослідження твору Ф. Ніцше “Так казав Заратустра” як художнього тексту завдання актуальне й досить складне, оскільки ідея “надлюдини” осмислювалась ціле століття, але, на жаль, часто поза контекстом. Відрив ідеї від сюжету призводив іноді до перетворення його автора на ідеолога різних антилюдських політичних систем. З цього приводу К. Ясперс зазначає: “І щоразу, що цікаво, відбувалося перекручення початкового замислу, і одночасно його спрощення... Маркс не був марксистом. І К'єркегор і Ніцше зріклися б більшості своїх послідовників... Ніцше сам неодноразово говорив про це. Він знущався над “мавпами Заратустри” і впадав у відчай від думки, що натовп абсолютно чужих йому людей буде присягатися його ім'ям, не маючи на те ніякого права” [Ясперс 1996: 107].

Дійсно, Ф. Ніцше не був філософом у звичайному розумінні цього слова. Його теорія парадоксальна, непослідовна, суперечлива, однак вона виявилася унікальною моделлю осмислення світу напередодні XX ст. Ранній модернізм заклав підвалини тривалого, поступового осмислення ідей автора “Заратустри”. Нігілізм Ф. Ніцше, “відмова від традиційної моралі стали спробою порятунку людства від перетворення на масу “останніх” людей – натовп, що “кліпає очима”. Отже, ніцшеанський погляд на людину і світ освітлював шлях” [Ясперс 1996: 109] подолання відчаю, що супроводжував кризовий період духовно-інтелектуальної Європи.

Ідеї Ф. Ніцше змінили літературу, виявили в ній непомітні досі глибини пізнання людської сутності. Із захоплення “Заратустрою” виростала імпресіоністична проза К. Гамсуна, його ідеї “духовної аристократії” та культ містичного, ірраціонального. Язичницький культ Діоніса – бога, що страждає й воскресає, утверджуючи циклічну повторюваність життя втілювся

у романі “Пан”. Під впливом ніцшеанства була висвітлена драматична двоїстість людської натури у п’єсах Г. Ібсена і М. Метерлінка. Моделювання нового модерного героя, “цілого чоловіка”, сильної, вольової особистості, яка зазнає трагічних переживань у конфлікті із соціумом, в українській літературі межі ХІХ-ХХ ст. спостерігаємо у творчості І. Франка, О. Кобилянської, Лесі Українки. Такий процес не був прямо-лінійним наслідуванням ніцшеанства, але у постатях еретиків Мойсея, Міріам ми відчуваємо дух Заратустри. “Бог помер!”, – проголошує Заратустра і людині, що відчула в серці своєму порожнечу, треба стати на шлях її подолання: “Нарешті в горі людського майбутнього настають пологи. Бог мертвий, – тепер ми хочемо, щоб жила надлюдина” [Ніцше 1996 Т.1: 285].

Ніцшеанство у світовій літературі виявилось обережнішим і “моральнішим” за самого Заратустру. Еволюція модернізму сформувала героя-бунтаря, який протиставляє себе соціальному злу. Якщо український ідеал “цілого чоловіка” виступає спадкоємцем Шевченкової традиції “самозреченої боротьби”, шукає компроміс між інтересами особистості та суспільною мораллю, звільняючись від народництва, відроджується в аристократії духу – інтелігенції. Якщо європейський герой нової доби через свою гріховність, стихійність шукає альтернативний шлях саморозвитку, то надлюдина Ніцше народжується як результат змін людської сутності, як блискавка серед мороку й туману, як самопожертва заради найвищого пізнання: “Подолайте, о вищі люди, маленькі чесноти, дрібні викрутні, обачність, піщинки, мурашину метушню, жалюгідне вдоволення, щастя більшості... Воістину я люблю вас, вищі люди, за те, що сьогодні ви не вмієте жити!” [Ніцше 1993: 286]. Не дивно, що Заратустра, долаючи східну ментальність, оживає на німецькому ґрунті, вбираючи у свою сутність фаустівський дух, діонісійську жертвовність і протистояння ночі із “Чарівної флейти”. Поглянути на проблему пізнання Ф. Ніцше вдалося очима митця, адже працю “Так казав Заратустра” дослідники визнали не лише філософським, але й літературним текстом. Поєднуючи притчевість, символізм, парадоксальність, сарказм, традиції Просвітництва із неоромантичним пафосом, Ф. Ніцше відтворює шлях людини, що стоїть на роздоріжжі та має перед со-

бою два шляхи – до життя і до загибелі. Жити зараз, отримуючи “маленькі радощі” – це загинути для майбутнього. Загинути – перетворитися на місток над прірвою, на блискавку, від якої народиться зірка: “Я люблю того, хто вільний духом і вільний серцем... Я люблю всіх, що мов важкі краплини, падають по-одинці з темної хмари, навислої над людиною, – вони провіщають блискавку й гинуть як передвісники” [Ніцше 1993: 15]. У словах Заратустри відчувається біль і пристрасть Діоніса, далека від холодної філософської абстракції. Суперечливість думок – це єдиний шлях пізнання, адже традиційна логіка для Заратустри, як впорядкована родюча нива, яка колись зубожіє. Потрібно мати в собі первісний хаос, щоб “народити танцювну зірку” [Ніцше 1993: 16].

Образ Заратустри стає для Ф. Ніцше втіленням найсокровенніших думок, його другим “Я”, не пов’язаним з реальністю, адже, як зазначав В. Соловйов, критикуючи ідеї Ф. Ніцше, бажаючи бути надлюдиною, Ніцше був “лише надфілологом”. Незважаючи на іронію російського філософа, зауважимо, що твір Ф. Ніцше дійсно у своєму стилістичному новаторстві належить до літературних шедеврів. Побудований на риторичних конструкціях, на монологах, що не мають жодних коментарів, цей твір сповнений трагізмом і ліризмом, інтригою, гіркою іронією і пафосом боротьби. Понадчасовий і понадпросторовий текст сповнений дії і пригод, герой-самітник несе сакральну таємницю в своєму серці, але дивується примітивності дійсності навколо: “Стоять собі, – сказав він до серця свого, – і сміються. Ні не розуміють вони мене, слова мої не для їхніх вух” [Ніцше 1993: 15]. Узагальнений образ дійсності – холодної і ворожої, байдужого натовпу автор змальовує технікою імпресіоністів – без деталей і облич, як яскраві плями, що потапають в сутінках. Протиставлення дня і ночі символічне, адже до сонця звертається Заратустра із серцем переповненим любов’ю, і чаша його знань мусить спорожніти. В долину несе свій дар Заратустра, не знаючи як здрібніли люди: “І ось вони дивляться на мене і сміються... У їхньому сміхові – крига” [Ніцше 1993: 17]. І дійсно, світ був не готовий сприйняти масштабність мислення автора Заратустри, що спричинило появу

негативних відгуків з боку відомих мислителів доби, зокрема В. Солов'єва, А. Кримського.

І це є закономірним, адже автор Заратустри зрушив з місця фундаментальну основу європейської цивілізації та культури, запропонувавши альтернативну модель людини: “Я знаю свій жереб. Колись з моїм ім'ям буде пов'язуватись згадка про де-що велике, про кризу, якої ще не було на землі, про найглибшу колізію сумління, про рішення, застосоване проти усього, у що до цього часу вірили, чого вимагали, що вважали священним” [Ніцше 1996 Т.2: 423]. Ф. Ніцше вважав, що заперечуючи традиційне поняття моралі, звільняючи від неї людину, він дарує їй свободу вияву життєвих процесів, волі до влади, відчуття життя як вічного руху. Проте мрії Ф. Ніцше про надлюдину і суспільство майбутнього належать не лише до філософської, але й до літературної традиції. Ідеально-абстрактний зміст твору “Так казав Заратустра” близький до жанру утопії, який виник у європейській літературі кінця ХІХ-початку ХХ ст. Ніхто ніколи не вимагав від письменника-фантаста практичного випробування своїх мрій, тому ідеї автора Заратустри не мусять проходити перевірку життєвим досвідом. Світ художніх образів не потребує виправдання, адже це музика і уява. Позбавивши твір Ф. Ніцше від соціології і політології, отримаємо поезію, міф і романтичну мрію, за рахунок певного спрощення придбаємо художню глибину. Отже, на нашу думку, неоромантичний персонаж Ф. Ніцше потребує постмодерного тлумачення, що виявляє його актуальність для літератури початку ХХІ ст. Інтертекстуальні зв'язки відчутні між творами Ф. Ніцше та Біблією, східними вченнями, міфом і античною трагедією. Великий самітник і мудрець із східним ім'ям розумів хворобливий стан людини декадансу й примарну практичність нового буржуа. Релятивізм, руйнування традиційних цінностей, стирання опозицій між добром і злом, комічним і трагічним – це прикметні ознаки стилю автора Заратустри. Конфлікт Заратустри із соціумом виявляється у протиставленні уявлень про щастя і любов, шокуючих, провокаційних висловів героя про смерть Бога і ницість сучасної людини: “Що таке любов? Що таке творення? Що таке пристрасть? Що таке зірка?” – запитують люди і “кліпають очима” [Ніцше 1993:

16]. Гори і ліс у творі протиставлені базару і місту з його обмеженими, полохливими мешканцями, які свої вчинки узгоджують з моральними нормами й уникають занадто близького спілкування. Гори – світла згадка Заратустри, спокій, від якого потрібно відмовитись, адже навіть сонце щасливе тоді, коли має кому світити. Ліс – це тимчасовий прихисток розчарованого серця, світ міфу й дикої природи, але не може бунтівна душа назавжди залишитися в лісі. Мандрівка Заратустри в пошуках надлюдини завершується трагічним розчаруванням – люди не розуміють його. Але коли реальність безсила, набувають ваги символика, міф і позбавлений абсурду первісний спокій. Орел та змія – гордість і мудрість, постійна небезпека, як змія на шиї орла – це шлях Заратустри. Отже, приймаємо правила гри, навчимося “слухати очима”, відчуємо гротеск і сарказм, подивимось на світ через символи Заратустри. Ми відчуваємо, що Ф. Ніцше – останній справжній романтик XIX ст., адже помер він у 1900 році, найбільш трагічним запитанням якого було: “Чи розуміють мене?” [Ніцше 1996 Т.1: 425]. Мистецьку досконалість філософського твору Ф. Ніцше відчули українські неокласики початку XX ст. У поезії М. Рильського постать Ф. Ніцше і його творіння з’єднуються у вищій реальності:

Змію, людину, сонце та орла
Благословив він у високих горах:
Премудрість, світло, серце, міць крила –
Для бур, для щастя, для висот прозорих...

У західноєвропейській літературі ніцшеанство виявилось близьким до натуралізму та імпресіонізму у прозі К. Гамсуна, Р. Роллана, Г. Манна, тоді як українська модель сповнена неоромантики, поезії і нестримної сили життя. Проте ніцшеанство не відбиває всієї повноти художнього світу самого тексту Заратустри, дивовижного поєднання істини й абсурду: “Ох, між небом і землею є стільки всього, про що мріяти дозволяли собі лише поети!.. Ох як стомився від усього недосяжного, що неодмінно хоче стати реальністю! Ох як я стомився від поетів!” [Ніцше 1993: 59]. У творі Ф. Ніцше відчувається роздріблення великої абсолютної істини на “дрібні” і “локальні” проблеми буття (“про жінок”, “про друга”, “про кафедри чеснот”, “про цноту”, “про нових ідолів”). Всі цінності є відносними, оскільки

ки світ багатогранний, також суперечливою є істина. Високі ідеї у словах Заратустри пронизані іронією та пародійністю (так таємницю перетворень духу, у якій закодований сакральний зміст саморозвитку людини, нації, планети, герой проголошує у місті, що звалось Ряба Корова). Для твору характерна асоціативність, несподіваність, “видовищність” метафор, парадоксальність та експресивність мови, переплетення різних стилів, суміш багатьох традицій, театральність, жанровий синкретизм, тобто риси властиві постмодерніській літературі сучасності. Таким чином, відомий твір німецького філософа потребує нового прочитання на новій межі століть. Не викликає сумніву, що осмислення ідей Ніцше мало величезний вплив на естетичну свідомість кінця ХІХ-початку ХХ ст., адже німецький філософ зумів створити нову концепцію світу і цим подолав певну запрограмовану фатальність буття. Осягнення підтекстового рівня і художньої системи філософсько символічного твору “Так казав Заратустра” на обрії нового тисячоліття дозволить відчутти сутність метафізики вічного оновлення, яку несе текст “Заратустри”, адже герой прагнув майбутнього, знушаючись із пройденого і минулого, бо мав що принести в дарунок нащадкам: “Це мій ранок, займається мій день: вставай, вставай, великий полудню! Так казав Заратустра й покинув свою печеру, палкий і дужий, мов сонце, що сходило з-за темних гір” [Ніцше 1993: 325].

БІБЛІОГРАФІЯ

- Ніцше 1993 – Ніцше Ф. Так казав Заратустра. – К.: Основи, 1993. – 415 с.
- Ясперс 1996 – Ясперс К. Ніцше и христианство. – М.: Медиум, 1996. – 114 с.
- Ніцше 1996 – Фридрих Ніцше и русская религиозная философия: переводы, исследования, эссе философов „серебряного века”. Т.1. – Минск, 1996. – 450 с.
- Ніцше 1996 – Фридрих Ніцше и русская религиозная философия: переводы, исследования, эссе философов „серебряного века”. Т.2. – Минск, 1996. – 450 с.
- Ємець-Доброносова 2003 – Ємець-Доброносова Ю. Відлуння самотності. Кнут Гамсун та контекст українського модернізму. – К.: Факт, 2003. – 470 с.
- Павличко 2002 – Павличко С. Теорія літератури. – К.: Основи, 2002. – 661 с.
- Ніцше 2000 – Ніцше Ф. Философская проза. Стихотворения. – Минск, 2000. – 600 с.
- Хамитов, Крылова 2006 – Хамитов Н., Крылова С. Философский словарь. Человек и мир. – К., 2006. – 300 с.
- Ніцше 2005 – Ніцше Ф. Рождение трагедии из духа музыки. – Л., 2005. – 230 с.